

Anna Matuszczak

Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu

WSPARCIE GOSPODARSTW NISKOTOWAROWYCH W WARUNKACH KONKRETYZACJI PROW 2004-2006

*SUPPORT TO SEMI-SUBSISTENCE FARMS IN CONDITIONS
OF REALIZATION OF RURAL DEVELOPMENT PLAN UNDER 2004-2006*

Słowa kluczowe: gospodarstwa niskotowarowe, wsparcie, PROW 2004-2006

Key words: semi-subsistence farms, support, Rural Development Plan 2004-2006

Synopsis. Celem artykułu jest przedstawienie sytuacji gospodarstw niskotowarowych w Polsce w świetle realizacji jednego z działań wspierających ich rozwój w ramach PROW 2004-2006. Wskazano na rangę problemu i uzasadniono słuszność dofinansowania tychże gospodarstw, przedstawiono dane statystyczne dotyczące absorpcji środków unijnych w badanym okresie oraz omówiono możliwe rezultaty programu w ramach studium przypadku. Podkreślono dylematy i możliwości związane z przyszłością gospodarstw niskotowarowych.

Wstęp

Cechą charakteryzującą zarówno polskie, jak i europejskie rolnictwo jest dominujący udział małych, słabych ekonomicznie, w większości rodzinnych gospodarstw rolnych. Zgodnie z zasadami wyliczania żywotności ekonomicznej za małe gospodarstwa uznaje się te, które osiągają wskaźnik poniżej 4 ESU. Zatem w polskich realiach problem dotyczy ok. 1,5 mln gospodarstw, które nie są w stanie utrzymać swoich właścicieli i ich rodzin. Stąd konieczność wsparcia i ukierunkowania rozwoju tychże niskotowarowych gospodarstw, zwłaszcza, iż w Polsce gospodarstwa małe dominują w strukturze społeczno-gospodarczej obszarów wiejskich i pełnią istotną rolę w realizacji funkcji publicznych, zarówno w aspekcie społeczno-kulturowym, jak i środowiskowym. Małe rodzinne gospodarstwa są też charakterystyczne dla całego europejskiego rolnictwa i dlatego tak istotne jest określenie ich przyszłej roli oraz możliwości funkcjonowania przez pryzmat programów pomocowych.

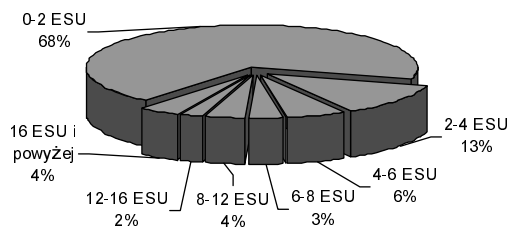
Gospodarstwa niskotowarowe w Polsce

Towarowość gospodarstwa rolnego to jedna z cech determinujących jego pozycję zarówno rynkową, konkurencyjną czy też w konsekwencji dochodową. Doświadczenia procesu adaptacyjnego polskiego rolnictwa do efektywnego funkcjonowania w ramach gospodarki rynkowej wskazują, że jedną z głównych przyczyn występujących trudności jest stosunkowo niska towarowość, co wiąże się z ich niewielką siłą ekonomiczną, a tym samym słabą pozycją rynkową. To w znacznym stopniu ogranicza podjęcie konkurencji również na rynkach zagranicznych [Karwat-Woźniak 2005].

Aby polskie gospodarstwa były konkurencyjne i zdobywały udziały w rynku lokalnym, regionalnym, krajowym, a nawet międzynarodowym w warunkach dostępu do tych rynków, potrzeba jest większa zdolność konkurencyjna. O jej możliwościach świadczą przede wszystkim uzyskiwane dochody z produkcji rolnej oraz działalność inwestycyjna możliwa pod warunkiem generowania (i ewentualnego zwrotu) nadwyżki ekonomicznej. Relatywnie duże dochody są zazwyczaj silnie skorelowane z dużą siłą ekonomiczną gospodarstw rolnych. Determinuje to w konsekwencji standard życia ich posiadaczy, oraz świadczy o umiejętnym marketingu i możliwościach inwestowania, a także poziomie żywotności ekonomicznej gospodarstwa. Działalność inwestycyjna zaś wskazuje na umiejętności i trwałą chęć przystosowywania się do zmieniającego się otoczenia, co jest istotnym warunkiem zachowania zdolności konkurencyjnej gospodarstw w długim horyzoncie czasu [Józwiak 2006].

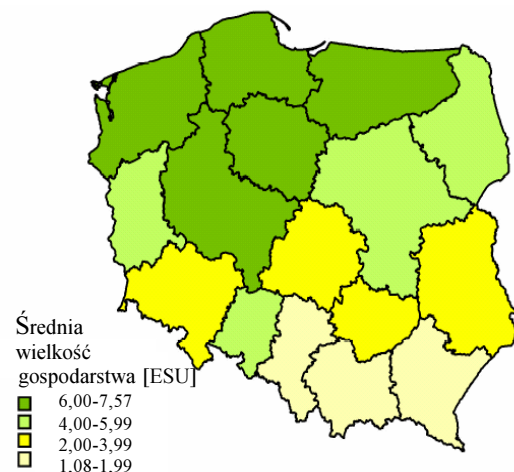
Rangę każdego gospodarstwa warunkuje głównie jego pozycja na rynku rolnym, dlatego istotną jest wielkość sprzedanej produkcji rolniczej. Skala produkcji towarowej wskazuje również sto-

pień przystosowania się poszczególnych warsztatów rolnych do działania w oparciu o mechanizmy rynkowe. Ma ona również istotne znaczenie przy określaniu możliwości restrukturyzacyjnych i modernizacyjnych danych gospodarstw. Gospodarstwa o relatywnie niewielkiej produkcji nie mają możliwości podjęcia procesów akumulacji, niezbędnych do sfinansowania działalności inwestycyjnej, której systematyczne prowadzenie jest niezbędne, aby utrzymać swoją pozycję ekonomiczną. Należy dodać, że rozmiar produkcji warunkuje również możliwości wdrażania postępu, przede wszystkim technologicznego [Woś 1998]. Zatem, gospodarstwo niskotowarowe to takie, którego wielkość ekonomiczna wynosi od 2 do 4 ESU¹ [Drożdżel 2007].

Rysunek 1. Struktura gospodarstw rolnych według wielkości ekonomicznej w Polsce w 2006 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Rocznika statystycznego...2007 oraz www.stat.gov.pl.

Rysunek 2. Zróżnicowanie przestrzenne przeciętnej wielkości ekonomicznej gospodarstw indywidualnych (w ESU na 1 gospodarstwo) w Polsce w 2007 r.

Źródło: Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 r., GUS 2008.

stać mechanizmom rynkowym, stymulującym koncentrację rolniczej produkcji, ale w coraz mniejszej liczbie silnych ekonomicznie jednostek [Zegar 2003].

Zgodnie z danymi GUS, największą liczbę stanowią gospodarstwa o wartości ekonomicznej od 0 do 2 ESU, jednak są to gospodarstwa na tyle małe, iż nie są w stanie wywierać znaczącego wpływu na sektor rolny i w głównej mierze produkują na własny użytek. Na drugim miejscu pod względem liczebności uplasowały się gospodarstwa niskotowarowe od 2 do 4 ESU, o relatywnie większej skali produkcji od gospodarstw wspomnianych powyżej. Jest to grupa producentów borykająca się z trudnością umieszczenia produktu na rynku, ze względu na jego niejednorodność, brak standaryzacji, co powoduje w konsekwencji mniejszą konkurencyjność względem większych gospodarstw rolnych, a tym samym niższą dochodowość [Józwiak 2006]. Pozostałe grupy gospodarstw stanowią mały odsetek względem ogólnej liczby gospodarstw i wykazują się rosnącym potencjałem ekonomicznym. Dodatkowym problemem jest zróżnicowanie przestrzenne wielkości ekonomicznej gospodarstw rolnych na terenie kraju. Zauważyć można, iż relatywnie największą wielkością ekonomiczną cechowały się gospodarstwa położone na terenie makroregionu środkowozachodniego i północnego. Najmniejszą wielkością ekonomiczną charakteryzowały się gospodarstwa na południu kraju, zaś połowa z pozostałej części kraju przypadła w głównej mierze na dominację gospodarstw niskotowarowych. Ich wyraźna obecność dotyczy województw: łódzkiego, lubelskiego, dolnośląskiego i świętokrzyskiego. Według danych GUS problem niskotowarowości w Polsce dotyka 299,8 tys. gospodarstw rolnych, co nie jest bagatelne i potwierdza słuszność wsparcia jakże licznej grupy podmiotów, która nie jest w stanie spro-

¹ Standardowa nadwyżka bezpośrednia jest to przeciętna dla danego regionu wartość produkcji uzyskiwanej z jednego hektara lub od jednego zwierzęcia, pomniejszona o koszty bezpośrednie, niezbędne do wytworzenia tej produkcji. 1 ESU = 1200 euro.

Założenia i realizacja programu „Wsparcie gospodarstw niskotowarowych”

Program kierowany był do gospodarstw o niewielkim potencjale ekonomicznym i miał na celu poprawę ich dochodowości oraz umożliwienie podjęcia inwestycji prowadzących do uzyskania produkcji, którą można umieścić na rynku. Początkowo program znalazł się w grupie działań zaproponowanych państwu przystępującemu do UE w roku 2004 jako forma korygowania problemu charakterystycznego dla określonych krajów. Następnie pomoc finansowa przyznawana była rolnikowi, który był właścicielem gospodarstwa niskotowarowego, prowadził to gospodarstwo przez co najmniej trzy lata poprzedzające złożenie wniosku o wsparcie lub został właścicielem takiego gospodarstwa w drodze dziedziczenia, bądź jako następca producenta rolnego, któremu przyzna-

Tabela 1. Liczba złożonych wniosków i wydanych decyzji z zadziałaniem dotyczące wsparcia gospodarstw niskotowarowych w latach 2004-2006 w przekroju województw

Województwo	Wnioski	Struktura [%]	Decyzje pozytywne	Struktura [%]	Decyzje pozytywne względem wniosków [%]	Wskaźnik aktywności beneficjentów* [%]	Średnia wielkość gospodarstwa [ESU]	Docelowa deklarowana wielkość gospodarstwa [ESU]	Docelowa wielkość deklarowana względem średniej wielkości [%]
Dolnośląskie	3284	1,92	2994	2,07	91,17	23,90	2,89	4,83	167,13
Kujawsko-pomorskie	6826	3,98	6106	4,21	89,45	60,28	2,94	5,03	171,09
Lubelskie	29460	17,20	27709	19,12	94,06	61,24	2,99	5,14	171,91
Lubuskie	1301	0,76	1128	0,78	86,70	24,73	2,87	4,66	162,37
Łódzkie	21475	12,54	19754	13,63	91,99	72,82	2,92	5,25	179,79
Małopolskie	15315	8,94	14284	9,86	93,27	63,81	2,92	4,86	166,44
Mazowieckie	27804	16,23	25177	17,37	90,55	54,73	2,77	4,60	166,06
Opolskie	1823	1,06	1667	1,15	91,44	36,49	2,96	4,95	167,23
Podkarpackie	11010	6,43	10194	7,03	92,59	55,11	3,00	5,00	166,67
Podlaskie	8473	4,95	7670	5,29	90,52	48,40	2,72	4,56	167,65
Pomorskie	4084	2,38	3687	2,54	90,28	54,33	2,96	4,95	167,23
Śląskie	2891	1,69	2648	1,83	91,59	32,67	3,00	4,99	166,33
Świętokrzyskie	21758	12,70	8124	5,61	37,34	91,70	2,86	4,69	163,99
Warmińsko-mazurskie	2774	1,62	2515	1,74	90,66	35,73	2,78	4,72	169,78
Wielkopolskie	10899	6,36	9572	6,60	87,82	51,68	2,93	5,15	175,77
Zachodniopomorskie	2117	1,24	1707	1,18	80,63	37,37	3,00	5,12	170,67
Razem	171294	100,00	144936	100,00	84,61	57,13	2,91	4,91	168,76

*wskaźnik aktywności beneficjentów rozumiany jako relacja złożonych wniosków do potencjalnej ilości złożonych wniosków (istniejących gospodarstw mogących to uczynić).

Zródło: opracowanie własne na podstawie niepublikowanych danych ARiMR (stan na 30 listopada 2008 r.).

no rentę strukturalną [Drozdziel 2007]. Pomoc finansową dla gospodarstw niskotowarowych w wysokości około 1250 euro na rok dla jednego gospodarza, mogła być przyznawana przez pięć lat, przy czym w czwartym i w piątym roku wypłata następuje tylko, jeśli rolnik zrealizował zadeklarowane cele pośrednie. Cele zawarte były w planie rozwoju gospodarstwa, który stanowił załącznik do składanego przez rolnika wniosku o przyznanie wsparcia. Celami częściowymi mogły być między innymi: przedstawienie gospodarstwa rolnego na ekologiczną produkcję, przystąpienie do grupy lub związku grup producentów rolnych, zakup lub dzierżawa gruntów rolnych, zakup zwierząt, kupno lub leasing maszyn rolniczych, zaawansowana inwestycja zaplanowana w planie rozwoju gospodarstw niskotowarowych itd.

Wnioski o pomoc finansową przyjmowane były przez biura powiatowe ARiMR od 1 lutego 2005 r. Możliwość korzystania z tej formy wsparcia cieszyła się wśród rolników relatywnie dużym zainteresowaniem (wskaźnik aktywności beneficjentów w skali kraju wyniósł 57,13%, por. tab.1). Wkrótce dane monitorujące wykazały, że złożono wnioski na kwotę, która wyczerpała środki finansowe dostępne w PROW na to działanie. Łącznie z naboru rozpatrzone 171 294 wnioski, a liczbę beneficjentów w latach 2004-2006 szacowano na 73 tys. [Drozdziel 2007]. W skali kraju odrzucono ponad 15% wniosków. Najgorzej sytuacja wyglądała w województwie świętokrzyskim, gdzie akcep-

tację zyskał zaledwie co trzeci wniosek, w przeciwieństwie do województwa lubelskiego, gdzie pozytywnie zaopiniowano aż 94% wniosków. Wątpliwości budzi średnia docelowa deklarowana wielkość gospodarstwa, której przyrost planowany był o ok. 70% w stosunku do wielkości bazowej. Niestety, obserwacje GUS wskazują, iż dopiero gospodarstwo rolne o sile ekonomicznej powyżej 8 ESU jest w stanie wygenerować dochód, który można uznać za parytetowy. Zatem osiągnięcie docelowej wielkości gospodarstwa 4,9 ESU wydaje się nie rozwiązywać głównej bolączki gospodarstw niskotowarowych, pozostawiając je na obrzeżach rozwoju. Zadeklarowane we wnioskach kierunki restrukturyzacji gospodarstw beneficjentów w całym okresie programowania skoncentrowane są głównie (99,7%) na działalności rolniczej, co nie sprzyja dywersyfikacji źródeł zarobkowania, a jednocześnie jak wskazano powyżej – nie da możliwości pozyskania dochodów z produkcji rolniczej na zadawalającym poziomie.

Reasumując, program „wparcie gospodarstw niskotowarowych” w latach 2004-2006 cieszył się dużym uznaniem wśród rolników na całym obszarze Polski, jednocześnie wskaźnik aktywności beneficjentów był najwyższy w województwie świętokrzyskim, łódzkim, małopolskim i lubelskim, co idzie w parze z liczebnością gospodarstw niskotowarowych w kraju.

Studium przypadku rezultatów wdrożonego programu „Wsparcie gospodarstw niskotowarowych”²

Przedstawione poniżej rezultaty przeprowadzonego badania ankietowego pt. „Wsparcie gospodarstw niskotowarowych w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich w latach 2004-2006” stanowią sondaż z wykorzystania otrzymanych środków i realizacji wyznaczonych celów pośrednich, określonych przez wybrane gospodarstwa rolne. Analizie poddano 60 gospodarstw z powiatu wieluńskiego i wierszowskiego (woj. łódzkie) objętych programem. Wybór przestrzenny był celowy i związany zarówno z faktem relatywnie dużej aktywności beneficjentów w tymże województwie, jak i miejscem pracy ankietarki (oddział ARiMR).

Przeważającym typem produkcji rolnej wśród ankietowanych były uprawy polowe (blisko 3/4 respondentów), potem hodowla bydła oraz w niewielkim stopniu ogrodnictwo i sadownictwo. Wśród badanych beneficjentów 57% gospodarstw mieściło się w przedziale między 3 a 4 ESU, zaś 43% gospodarstw od 3 do 4 ESU.

Według respondentów czynnikami najsilniej decydującymi o mniejszej konkurencyjności gospodarstwa były: zbyt mały areal ziemi (44% wskazań), 29% uważało, że jest to zbyt niski stopień mechanizacji gospodarstwa, 17% – nazbyt mały udział innowacyjnych rozwiązań, które zmniejszyłyby koszty prowadzenia gospodarstwa, zaś w przypadku 7% badanych, to brak odpowiedniej wiedzy do zwiększania wydajności zmniejsza ich konkurencyjność. Jedynie 2% wskazała na niewłaściwy kierunek produkcji, natomiast niektórzy wskazali także na malejący popyt na nisko przetworzone produkty rolno-żywnościowe oraz brak wystarczających środków finansowych.

Większa grupa beneficjentów programu wspierającego gospodarstwa niskotowarowe za cel przedsięwzięcia obrała zakup lub dzierżawę gruntu (61%), następnie zakup maszyn rolniczych (27%), zakup zwierząt gospodarskich (10%) oraz 2% spośród respondentów za cel pośredni przedsięwzięcia określiła przestawienie gospodarstwa na produkcję ekologiczną. To zdaniem respondentów najważniejsze determinanty wzrostu siły ekonomicznej prowadzonych przez nich gospodarstw rolnych. Interesujące jest, iż 3/4 badanych przeznaczyła otrzymane środki z dotacji na wskazany we wniosku cel (w większości były to gospodarstwa, których miesięczny dochód mieścił się między 1500-2000 zł), zaś reszta przeznaczyła je na bieżące wydatki (20%, tę grupę w większości stanowiły gospodarstwa, których miesięczne dochody mieściły się w przedziale 500-1500 zł), inwestycje (3%) oraz na rodzinny wypoczynek w okresie wolnego czasu (2%).

Słuszność programu potwierdziło 82% osób, udzielając odpowiedzi, iż środki uzyskane z programu przyczynią się do rozwoju gospodarstwa. Zdaniem 18% osób środki z dotacji nie wpłyną na rozwój ich gospodarstw, ze względu na: zbyt małą kwotę dotacji względem potrzeb gospodarstwa, stosunkowo krótki okres programu, spożytkowanie środków na inne cele niż określone w składanym wniosku.

W literaturze przedmiotu wiele badań wykazało, iż osiągnane wyniki produkcyjne i ekonomiczne gospodarstw są powiązane z wykształceniem i profesjonalizmem ich gospodarzy. Cechy demogra-

² Zawarte w artykule studium przypadku dotyczy sondażu przeprowadzonego przez studentkę UEP Malwinę Podeszwę na potrzeby pracy licencjackiej napisanej pod kierunkiem autorki artykułu.

ficzne nie tylko oddziałują korzystnie bądź negatywnie na możliwości generowania nadwyżki ekonomicznej, ale przede wszystkim wpływają na skłonność do wprowadzania zmian w użytkowaniu gospodarstw, tym samym oddziałuje na możliwości rozwojowe. Siła ekonomiczna jest bowiem uzależniona od sytuacji pokoleniowej użytkującej jej rodziny, a przede wszystkim od wieku kierownika [Woś 2000]. Stwierdzenie to znalazło uzasadnienie w przeprowadzonej ankiecie, podczas analizy relacji pomiędzy wielkością ekonomiczną a wiekiem kierownika gospodarstwa. Osoby młodsze również częściej spośród ogółu wskazywały, iż powodem mniejszej konkurencyjności prowadzonych przez nich gospodarstw jest: mały udział innowacyjnych rozwiązań, niski stopień mechanizacji gospodarstwa, czy w końcu typ produkcyjny gospodarstwa.

Podsumowanie

- Konkludując powyższe rozważania należy stwierdzić, iż:
- rangę gospodarstwa wyznacza jego potencjał ekonomiczny, który warunkuje pozycję na rynku rolnym oraz konkurencyjność wytwarzanych produktów, a w konsekwencji decyduje o dochodowości produkcji rolnej,
  - mniejsza skala produkcji i mniejsza dochodowość nie pozwalają na wygenerowanie nadwyżki ekonomicznej, co mogłoby dać szansę na reprodukcję rozszerzoną, a tym samym rozwój gospodarstwa; stąd rodzi się konieczność wsparcia tychże podmiotów,
  - w Polsce gospodarstwa niskotowarowe zajmują drugie miejsce pod względem liczebności, co potwierdza rangę problemu i słuszność wprowadzonego programu wsparcia dla tych gospodarstw; wątpliwy pozostaje jednak jego cel – wsparcie *de facto* produkcji rolnej, gdyż jak pokazują dane statystyczne, gospodarstwa nie są w stanie na tyle podnieść swoją siłę ekonomiczną, by mogły osiągnąć zadawalający dochód i być konkurencyjnymi na rynku; zatem rozważyć należy wsparcie gospodarstw niskotowarowych w kierunku rozwinięcia działalności około bądź pozarolniczej, tak by mogły one spełniać także funkcje pozaprodukcyjne,
  - niemniej program cieszył się relatywnie dużym zainteresowaniem (wskaźnik aktywności beneficjentów wyniósł 57,13%); łącznie w latach 2004-2006 rozpatrzono 171 z 294 wniosków, a całkowita kwota wyczerpała środki finansowe dostępne w PROW na to działanie,
  - słuszność istnienia programu „wsparcie gospodarstw niskotowarowych”, potwierdził przeprowadzony sondaż, gdzie aż 82% respondentów przyznało, iż środki z dotacji przyczyniły się do rozwoju ich gospodarstw. Pozostaje jednakże pytanie, czy to wystarczy, by rozwijać osiągniętą żywotność gospodarstwa i dać zadawalające dochody jego właścicielowi.

Literatura

- Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 r. 2008: GUS, Warszawa.
Droździel L. (red.). 2007: ARiMR – trzy lata po akcesji. Warszawa, s. 52.
Józwiak W. (red.). 2006: Sytuacja ekonomiczna i aktywność inwestycyjna różnych grup gospodarstw rolniczych w Polsce i krajach unijnych w latach 2004-2005. IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 7.
Karwat-Woźniak B. 2005: Możliwości rozwojowe chłopskiego rolnictwa na przykładzie gospodarstw wysokotowarowych. IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 7.
 Powszechny spis rolny. 2007: GUS, Warszawa.
 Rocznik statystyczny rolnictwa i obszarów wiejskich, 2007: GUS, Warszawa.
Woś A. 1998: Wzrost gospodarczy i strategię rozwoju rolnictwa. Eseje 2. IERiGŻ, Warszawa, s. 38.
Woś A. 2000: Układy strukturalne w rolnictwie chłopskim (w świetle danych rachunkowości rolnej). IERiGŻ, Warszawa.
Zegar J.S. 2003: Niektóre problemy rolnictwa w świetle spisów. [W:] Zróżnicowanie regionalne rolnictwa. GUS, Warszawa, s. 23.

Summary

The main aim of this paper is to show situation of semi-subsistence farms under conditions of realization one of operations which supports their development within Rural Development Plan 2004-2006 in Poland. It indicate the problem of funding of such farms. It present statistic data from researched period concerning absorption of EU support and it discuss possible results of programs. It also underline dilemmas and capabilities related with future of semi-subsistence farms.

Adres do korespondencji:

dr Anna Matuszczak
 Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Katedra Makroekonomii i Gospodarki Żywnościowej
 al. Niepodległości 10, 60-859 Poznań
 tel. (0 61) 854 30 17, e-mail: anna.matuszczak@ue.poznan.pl